

Πολιτισμός

ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ ΤΗΝ 50ή ΕΠΕΤΕΙΟ ΑΠΟ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΡΗΤΙΚΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

Η αναζήτηση της αλήθειας και ο Καζαντζάκης

Η «ΟΔΥΣΣΕΙΑ» ΤΟΥ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ ΣΤΗΝ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΛΗΘΕΙΑ

Του ΜΙΧ. Κ. ΜΑΚΡΑΚΗ

Ομ. Καθηγητή του Παν/μίου Αθηνών

Πριν ξεκινήσουμε την πορεία μας, τη μακρινή πορεία της ίδιας της φιλοσοφίας για την αναζήτηση της αλήθειας, με ιδιαίτερη αναφορά στον Καζαντζάκη, σύμφωνα με το θέμα μας, ας αρχίσουμε μ' ένα μύθο, το μύθο για τον Νάρκισσο. Ποιος ήταν αυτός ο Νάρκισσος;...

Όπως αναφέρει ο Οβίδιος (*Μεταμορφώσεις*, βιβλ. ΙΙΙ: 339-510), ήταν έφηβος πανέμορφος που τριγυρνούσε στα δάση κυνηγώντας. Έτσι, κάποιο καλοκαιριάτικο μεσημέρι, γυρίζοντας από το κυνήγι, κατάκοπος και διψασμένος, καθώς ήταν, έσκυψε στην άκρη μιας κρυστάλλινης πηγής να πει νερό.

*Κι ενώ τη δίψα του ζητά με το νερό να σβήσει
καινούργια δίψα στην ψυχή να του γενιέται νιώθει.
Πίνοντας, μέσα στο νερό το είδωλό του βλέπει.*

Βυθίζει τα χέρια του στο νερό, προσπαθώντας να πιάσει το άπιαστο, αλλά μένει καρφωμένος στην ίδια θέση, στην ίδια πάντα προσπάθεια. Ώσπου μια μέρα πέθανε, χωρίς να προλάβει ποτέ να ικανοποιηθεί το πάθος που άναψε μέσα του η ίδια η εικόνα του πάνω στο νερό. Πέθανε και μαζί του πέθανε και η εικόνα...

Ποια σχέση, όμως, μπορεί να έχει ο μύθος αυτός με το θέμα μας, με τη διαρκή πορεία, μια πραγματική «οδύσσεια», της φιλοσοφίας, αλλά και με την «οδύσσεια» του ίδιου του Καζαντζάκη, για την αναζήτηση της αλήθειας;

1. Η διαρκής πορεία της φιλοσοφίας στην αναζήτησή της για την αλήθεια

Όπως κάθε μύθος, όπως οι πλατωνικοί μύθοι, έτσι και ο μύθος για τον Νάρκισσο έχει ένα συμβολισμό. Συμβολίζει, σύμφωνα με τον νεοπλατωνικό Πλωτίνιο (*Εννεάδες*, Ινι, 8), τη διείσδυση του ανθρώπου μέσω της εξωτερικής, της σωματικής ομορφιάς, στην εσωτερική ομορφιά της ψυχής του. Αυτή που είδε ο Νάρκισσος ν' αντανακλάται στην ήρεμη επιφάνεια του νερού. Και που βλέπει γενικά κάθε δημιουργός επίσης ν' αντανακλάται σ' ένα έργο τέχνης ή σ' ένα φιλοσοφικό σύστημα. Είναι «ο ναρκισσοειδής στην τέχνη και στη σκέψη», όπως ερμηνεύει ο Β. Τατάκης σ' ένα άρθρο του, με αυτό τον τίτλο, το μύθο για τον Νάρκισσο. Και ειδικά, στη φιλοσοφία που έχει να κάνει με τη σκέψη, είναι η αντανάκλαση της προσωπικότητας του ίδιου του φιλοσόφου πάνω στο σύστημά του. Αυτό που λέμε με μια λέξη «υποκειμενισμό» στη φιλοσοφία.

Με αυτή την έννοια, ο μύθος για τον Νάρκισσο απεικονίζει τη νοητική προσπάθεια του ανθρώπου που έργο της έχει να πλησιάσει την αλήθεια, να γνωρίσει τα όντα «ή όντα», χωρίς ωστόσο να κατορθώνει να βγάλει ολόκληρο από τον εαυτό του. Όπως λέει και ο Φίχτε, η φιλοσοφία κάθε ανθρώπου επηρεάζεται από το χαρακτήρα του, από τα ιδανικά που σιωπηρά αυτός λατρεύει ή από τις αξίες που συνιστούν το περιεχόμενο της ζωής του. Γι' αυτό και συμβαίνει, ώστε κάθε φιλόσοφος να έχει τη δική του φιλοσοφία, τη δική του αλήθεια. Κάτι που χαρακτηρίστηκε ως «σκάνδαλο της φιλοσοφίας». Το φαινόμενο, δηλαδή, να μην καθίσταται δυνατή η ομοφωνία των φιλοσόφων και η γενική αναγνώριση μιας κοινής και καταδής αλήθειας. Με αποτέλεσμα, να υπάρχουν τόσες αλήθειες και φιλοσοφίες όσοι και φιλόσοφοι, που η καθέμα τους να επηρεάζει μονάχα όσους έχουν ψυχή συγγενική με την ψυχή του δημιουργού μιας τέτοιας φιλοσοφίας. Άλλωστε, όπως λέει και ο Φάουστ, «μοιάζεις με το πνεύμα που εσύ νιώθεις». Και είναι για τον υποκειμενισμό της αυτό που δυσκολευόμαστε να δώσουμε ένα συγκεκριμένο ορισμό. Να πούμε με ακρίβεια τι είναι φιλοσοφία.

Ο πλέον σίετος ορισμός, από τους τόσους που έχουν δοθεί στη φιλοσοφία, είναι αυτός που βγαίνει από την ετυμολογία της, «ο λόγος απήν φιλίαν σοφίας είναι». Η λέξη «σοφία» στην αρχαία ελληνική, σημαίνει «κάτι που ξέρω», αλλά και «φρόνηση», «φρονιμάδα». Ειδικά η «σοφία» ως γνώση στην ιδανική της μορφή είναι η αλήθεια. Η αλήθεια είναι το ι-δαίνω που επιδιώκει τη γνώση. Με αυτή την έννοια, ο Αριστοτέλης χαρακτηρίζει την «πρώτη φιλοσοφία», τη μεταφυσική, ως «γνώση της αλήθειας». Αυτή που «απασχολεί — κατά τον Θωμά Ακινάτη — το σοφό άνθρωπο». Επομένως, το αντικείμενο της φιλοσοφίας είναι η αλήθεια που είναι επίσης και το αντικείμενο της κάθε επιστήμης ιδιαίτερα.

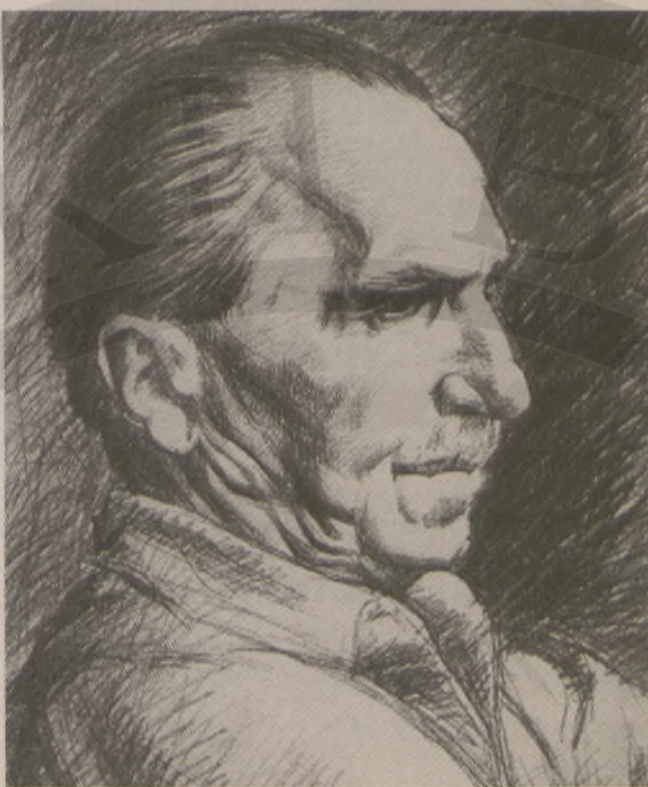
Παρά την ομοιότητα, όμως, αυτή της φιλοσοφίας με την επιστήμη, υπάρχει ωστόσο και μια βασική διαφορά μεταξύ τους όσον αφορά το ίδιο το αντικείμενό τους, την αλήθεια στη διάκρισή της σε απόλυτη και σχετική.

2. Απόλυτη και σχετική αλήθεια ως ολοκληρωμένη και μερική ή ως αντικειμενική και υποκειμενική

Η διαφορά φιλοσοφίας και επιστήμης απορρέει από την ομοιότητά τους. Από το γενικό χαρακτηρισμό που δόθηκε στη φιλοσοφία ως «επιστήμη των επιστημών». Σαν επιστήμη, λοιπόν, η φιλοσοφία έχει αντικείμενό της, όπως κάθε επιστήμη, την αλήθεια. Όμως, η φιλοσοφία δεν είναι απλή επιστήμη που δέχεται ως αντικείμενό της μια μερική, περιορισμένη αλήθεια. Είναι, σύμφωνα με τον ορισμό της, ανώτερη από τις ιδιαίτερες επιστήμες, αποβλέποντας σε μια ευρύτερη, ολοκληρωμένη αλήθεια. Αυτό σημαίνει ότι, παρά την ομοιότητά της με την επιστήμη, δεν παύει πάντα να διατηρεί συνάμα και τη διαφορά της από αυτή εξαιτίας της διαφορετικής αλήθειας που επιζητεί.

Η φιλοσοφία, επιδιώκοντας ν' αποκτήσει μια γενική εικόνα του κόσμου, το λεγόμενο «σύστημα», προσπαθεί ως «επιστήμη των επιστημών» (scientia scientiarum) να ενώσει τις σκόρπιες γνώσεις, τις γνώσεις που προσφέρουν σ' αυτή οι ιδιαίτερες επιστήμες, για ν' αποκτήσει, κατά τον Σπένσερ, «μια γνώση ολοκληρωτικά ενωμένη». Αντίθετα, η επιστήμη περιορίζεται, κατά τον ίδιο πάλι, σε μια μερική μονάχα γνώση, σε μια «γνώση τμηματικά ενωμένη».

Ανάλογη, λοιπόν, με τη γνώση που διακρίνεται σε ολοκληρωτική ή

Ο Νίκος Καζαντζάκης, ο ανήσυχος και ανικανοποίητος φιλοσοφικός στοχαστής, που δεν έπαψε πάντα, σαν άλλος Οδυσσεύς κι αυτός, ν' αναζητά όχι μια μερική, σχετική αλήθεια, αλλά την ολοκληρωμένη, την απόλυτη αλήθεια (χαρακτικό του Παναγιώτη Γράβαλου).

γενική (φιλοσοφική) και σε τμηματική ή μερική (επιστημονική), είναι επίσης και η διάκριση της αλήθειας, που αποτελεί το ιδανικό και το σκοπό της γνώσης, σε απόλυτη και σχετική.

Αυτή η διαφορά ανάμεσα στη φιλοσοφία και στην επιστήμη σε αναφορά με την αλήθεια ως «απόλυτη» και «σχετική» υπάρχει επίσης και μέσα στη φιλοσοφία, προσδιορίζοντας και την αντιστοιχία της. Μια αντιστοιχία που χαρακτηρίζει την ίδια τη φιλοσοφική αλήθεια ως καθολική (απόλυτη) και συνάμα υποκειμενική (σχετική) γνώση που είναι αυτή.

Έτσι φτάνουμε σε μαν άλλη έννοια του απόλυτου και του σχετικού όσον αφορά την αλήθεια. Μια έννοια που συνιστά ακριβώς και την αντιστοιχία της φιλοσοφίας. Από τη μια μεριά, η απόλυτη αλήθεια που αποτελεί το σκοπό της φιλοσοφίας και που ως ολοκληρωμένη απαιτεί καθολικό κύρος, αντικειμενική αναγνώριση από τον καθένα ανεξαιρέτως. Από την άλλη, ο υποκειμενισμός που διαπιστώσαμε από την αρχή ως βασικό χαρακτηριστικό της φιλοσοφίας. Και που εμποδίζει το φιλόσοφο να συλλάβει την απόλυτη αλήθεια που είναι γενική και ισχύει για όλους. Με αποτέλεσμα, να περιορίζεται αυτός στη δική του αλήθεια που έχει ισχύ μονάχα για τον ίδιο ως άτομο. Αυτό σημαίνει πως η φιλοσοφική αλήθεια σχετίζεται ιδιαίτερα με το άτομο, το υποκείμενο του κάθε φιλοσόφου. Είναι δηλαδή υποκειμενική.

Αυτή η αντιστοιχία της φιλοσοφίας απορρέει από το γεγονός ότι ο φιλόσοφος επιδιώκει να συλλάβει το αιώλιο στο πρόσκαιρο, ξεχνώντας ότι το απόλυτο είναι απρόσιτο στην περιορισμένη διάνοια του ανθρώπου. Έτσι, σε αντίθεση με τον επιστήμονα που μπορεί να βρει την περιορισμένη αλήθεια στο εργαστήριό του, ο φιλόσοφος είναι πάντα στο δρόμο, σε πορεία, για την αναζήτηση της δικής του, της απόλυτης αλήθειας. Είναι, όπως ο Γιάσπερς, «καθ' οδόν». Ένας οδοιπόρος, ένας ταξιδευτής. Σ' αυτό μοιάζει με τον Ορφέα που, σύμφωνα μ' ένα μύθο, ταξίδευε για την αναζήτηση της αλήθειας. Ή με τον Οδυσσέα που ταξίδευε, αναζητώντας την Ιθάκη. Όπως ο Οδυσσεύς, έτσι και ο φιλόσοφος αναζητά σε μια δική του Ιθάκη την απόλυτη αλήθεια.

3. Η αρμοζία με τον Οδυσσέα του Ομήρου, και ιδιαίτερα με τον Οδυσσέα του Δάντη στο έργο του *Θεία Κωμωδία*

Ο φιλόσοφος είναι ένας Οδυσσεύς, όπως αυτός από την εποχή του Ομήρου ως τον κάθε άλλο Οδυσσέα των νεότερων χρόνων: τον Οδυσσέα του Άλφρεντ Τέισον και τον Οδυσσέα του Τζιόβανι Πάσκολι. Κι ακόμα ως τον ιδιόρρυθμο εκείνον Οδυσσέα, όπως εμφανίζεται σ' ομνιμο έργο του Τζέιμς Τζόις. Σ' ένα έργο, όπου οι περιπλανήσεις του νηρικού ήρωα περιορίζονται σε μια μονάχα μέρα. Ωστόσο, ολόκληρο το πολυσέλιδο αυτό μυθιστόρημα της «μιας ημερας» είναι μια τεράστια περιπέτεια σκέψης, ένας συμβολισμός του δυτικού πολιτισμού για την κατάκτηση της γνώσης.

Αλλά ο Οδυσσεύς, αυτός που μας ενδιαφέρει εδώ, είναι όπως εμφανίζεται όχι τόσο στα ειδικά έργα που αναφέραμε παραπάνω, όσο σ' ένα γενικό έργο, στη *Θεία Κωμωδία* του Δάντη. Σύμφωνα με το πρώτο μέρος του, την *Κόλαση (Inferno)*, και συγκεκριμένα στο 26ο άσμα, ο Δάντης που συνοδεύεται από τον Βιργίλιο, βλέποντας τον Οδυσσέα, μαζί με το Διομήδη, να κρύβονται μέσα στη φωτιά, πρώτα γεμάτος απορία, γιατί τιμωρούνται οι δύο αυτοί ήρωες. Και αφού ηρώα μια εξήγηση, ακούει ξαφνικά μέσα από μια φλόγα τη φωνή του Οδυσσέα να λέει πως, όταν γύρισε στην Ιθάκη, καμιά αγάπη, ούτε αυτή του γιου του και του πατέρα του, ή και της Πηνελόπης, δεν μπόρεσαν να σβήσουν τη λάμρα που έκαψε μέσα του «να γνωρίσει τον κόσμο (a devenire del mondo esperto)» (Άσμα 26, στχ. 97-98). Έτσι, μετά την επιστροφή του στην Ιθάκη φεύγει πάλι, ρίχνεται σε νέες περιπέτειες, για ν' αναζητήσει τη γνώση με αντικειμενικό σκοπό την ανακάλυψη της αλήθειας. Ωσπου βρίσκει τραγικό τέλος με την συντριβή του πλοίου του πάνω σ' ένα βράχο, στον πορθμό του Γιβραλτάρ (Ηράκλειος Σπήλιος), όπως διηγείται ο ίδιος μέσα από τη φλόγα που τον κατακαίει στην *Κόλαση* (Άσμα 26, στχ. 130-142).

Ένας τέτοιος Οδυσσεύς, λοιπόν, με την άοβητη δίψα του για γνώ-

ση και την αδιάκοπη αναζήτησή του για την αλήθεια, όπως τον περιγράφει ο Δάντης στη *Θεία Κωμωδία* ως μια συνέχεια της *Οδύσσειας* του Ομήρου, έργα που έχει μεταφράσει ο ίδιος ο Καζαντζάκης, είναι στην πραγματικότητα και ο δικός του Οδυσσεύς, ο αυτοβιογραφικός του ήρωας στην *Οδύσσειά* του.

4. Ο αυτοβιογραφικός Οδυσσεύς του Καζαντζάκη στην αναζήτησή του για την απόλυτη αλήθεια

Ακολουθώντας ο Καζαντζάκης τον Δάντη, από τον οποίο επηρεάστηκε ιδιαίτερα, μεταφράζοντας τη *Θεία Κωμωδία* του, όπως είχε μεταφράσει και την *Οδύσσεια* του Ομήρου, διαμορφώνει μ' έναν παρόμοιο τρόπο και το δικό του Οδυσσέα σ' ομώνυμο έργο του. Αντί να τον αφήσει, όπως ο Όμηρος, στην Ιθάκη, όπου είχε επιστρέψει μετά από τόσες περιπέτειες, τον δάξει, όπως ο Δάντης, να εγκαταλείψει, μαζί με την αγαπημένη του Ιθάκη, την πιστή επίσης Πηνελόπη του. Να ξεναρχίσει, ως «ένας ανήσυχος και ανικανοποίητος στοχαστής» που «είναι στο βάθος», την αναζήτησή του για μια ολοκληρωμένη γνώση, για την απόλυτη αλήθεια. Να ταξιδέψει και σε άλλους, ακόμα πιο μακρινούς τόπους, από τη Σπάρτη και την Κρήτη, στην Αίγυπτο και στο Νότιο Πόλο, όπου ελπίζει να τη βρει.

Στην πραγματικότητα, όπως παρατηρεί ο καθηγητής Σταύρος Πάνου στη διδακτορική του διατριβή για τον Καζαντζάκη, «ο Οδυσσεύς» του είναι «ένας νέος Οδυσσεύς που δεν φτάνει ποτέ στην Ιθάκη, όχι γιατί δε θέλησε, αλλά γιατί δεν κατορθώνει να τη βρει». Κάπου μέσα στην *Οδύσσειά* του δάξει ο ποιητής τον ήρωά του ν' αναφωνεί: «Γεια σου, ψυχή μου, που είχες πάντα σου πατρίδα το ταξίδι!» (Ραψ. Π, στχ. 960). Όπως επίσης: «Πατρίδα μου είναι εμένα η ξενιτιά κι ένας αφρός ο γιος μου!» (Ραψ. Β, στχ. 1130). Και αλλού, με το στόμα πάλι του ήρωά του: «Γυρίσαμε κι εμείς γιάλους, θεούς παλέψαμε κι ανθρώπους... κι εγώ σύνορα δεν κατέχω!» (Ραψ. Β, στχ. 1332-34).

Με τον Οδυσσέα του Καζαντζάκη που ψάχνει παντού, χωρίς σύνορα, όλος αγωνία, μένοντας πάντα ανικανοποίητος από το αποτέλεσμα των αναζητήσεών του, μοιάζει ο φιλόσοφος στην αναζήτηση της απόλυτης αλήθειας. Και με το φιλόσοφο αυτό, μοιάζει επίσης ο ίδιος ο Καζαντζάκης που διακρίνεται από μια φιλοσοφική διάθεση, με μεταφυσικές ανησυχίες. Και που σαν τέτοιος αναζητά κι αυτός όχι μια μερική, σχετική αλήθεια, αλλά την ολοκληρωμένη, την απόλυτη αλήθεια. Η διαθεσή του αυτή εκδηλώθηκε ήδη από νωρίς, όταν μετά τις σπουδές του στην Αθήνα, παρακολούθησε στο Παρίσι για δύο χρόνια τις παραδόσεις του Μπερζόν που τον επηρέασε αποφασιστικά με τη φιλοσοφία του στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του.

Ο Οδυσσεύς, που πάντα ταξιδεύει και μόνο τώρα αναπαύεται, μετά την επιστροφή του στην Ιθάκη, έτοιμος όμως, με ξεγυμνωμένο το σπαθί του, να φύγει πάλι, να ριχτεί σε νέες περιπέτειες για ν' αναζητήσει τη γνώση στην απόλυτη μορφή της ως αλήθεια.

Ο φιλοσοφικός του στοχασμός φαίνεται όχι μόνο στην *Ασκητική* του, που αποτελεί μια κωδικοποίηση των ιδεών του, αλλά και στη διατριβή του «επί νηγευσία» για τον Νίτσε. Καθώς και στο ενδιαφέρον του για φιλοσοφούς, όπως ο Μπέρκλεϊ, ο Γουίλιαμ Τζέιμς κ.ά. Ακόμα και σ' αυτά τα λογοτεχνικά και θεατρικά του έργα. Και γενικά σε όλο το έργο του που κινείται κατά βάθος στο χώρο των ιδεών. Ιδιαίτερα, όμως, στο γιγάντιο ποίημά του, στην *Οδύσσεια*, το μεγαλύτερο και πιο αντιπροσωπευτικό έργο του, όπως αναγνωρίζει και ο ίδιος. Ένα έργο στο οποίο, κατά τον Νικηφόρο Βρεττάκο «θα κορυφωθεί η οδύνη της αναζήτησης». Από την άποψη αυτή ο ήρωάς του είναι αυτοβιογραφικός. Είναι ένας μεγάλος αναζητητής, όπως και ο ίδιος ο ποιητής, που δεν έπαψε πάντα ν' αναζητά. Σύμφωνα με όσα γράφει ο Νίκος Μαρτσούκας για τον Καζαντζάκη, με τα στοιχεία τελειώνει και τη μελέτη του γι' αυτόν, «από το έργο και στη ζωή διαρκώς αναζητάει».

Σε όλη του τη ζωή, ο ανήσυχος Κρητικός, ακολουθώντας τα ίχνη του ήρωά του, που αναζητά τη γνώση στην ιδανική, την απόλυτη μορφή της ως αλήθεια, θα κάνει διάφορα ταξίδια κι αυτός, αναζητώντας την απόλυτη αλήθεια. Αυτό δείχνουν, μαζί με την *Οδύσσεια*, τα *Ταξιδιωτικά* που επίσης, οι ιδεολογικές αυτές και φιλοσοφικές του περιηγήσεις, που θα τον φέρουν ως την άκρη του κόσμου, σε Ανατολή και Δύση. Στην Ιταλία, Ισπανία, Γαλλία, Γερμανία, Βιέννη, Ρωσία, Κίνα, Ιαπωνία, Αίγυπτο, Σινά, Παλαιστίνη, ακόμα και στο Άγιο Όρος. Ωστόσο, το ερώτημα είναι: Άραγε, ύστερα από μια ολόκληρη ζωή ν' αναζητά, σαν ένας Οδυσσεύς, βρήκε τελικά αυτή την αλήθεια; Όμως, σ' αυτό θ' απαντήσουμε σ' ένα άλλο μας άρθρο.